

Таким чином, ознайомившись із співвідношенням стандартизованого і творчого компонентів у СТ, ми можемо відзначити, що стандартизація стосується більшою мірою зовнішніх, екстралінгвістичних характеристик тексту, тоді як безпосередньо текстова частина твору дає автору можливість для реалізації його творчого потенціалу.

РЕЗЮМЕ

У статті розглядаються три основних компоненти комунікативної перспективи тексту – суб'єкт, адресат та сам текст у їх взаємодії та той вплив, який ці фактори мають на побудову стислого тексту. Суб'єкт з різним ступенем комунікативної компетенції, враховуючи адресованість тексту, створює той чи інший лінгвістичний твір, який може бути повністю або частково стандартизованим чи насиченим творчими знахідками. Взаємодія згаданих факторів вимагає застосування певних граматичних та лексичних засобів побудови тексту.

The article deals with three main components of the communicative prospect of a text – subject, addressee and the text itself in their mutual interaction and their influence on the process of creating a concise text. The subject with a different level of communicative competence, taking into account the factor of an addressee, creates certain linguistic work, which may be completely or partially standard or include creative means. The interaction of the above mentioned components leads to the usage of certain lexical and grammatical means of text formation.

Лариса Азарова, Людмила Горчинська (Вінниця)

ЛІНГВАЛЬНИЙ СТАТУС ПРЕПОЗИТИВНИХ ТА ПОСТПОЗИТИВНИХ КОМПОНЕНТІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Українська мова має багато лексем, запозичених з інших мов. Серед них слова з іншомовними елементами, що виступають у препозиції (*авіа,- радіо,- аеро,- електро,- гідро,- фото,- теле-*) чи постпозиції (*-граф,-лог,-метр,-скоп,-тек,-фон* тощо). Статус цих іншомовних елементів у сучасному мовознавстві витлумачують по-різному. Їх визначали як компоненти складних слів [Лопатин, Улухов, 1963:200; Карпіловська, 2000:232], основи (непохідні основи) складних слів [Клименко, 1975:30], як суфікси (афікси) [Галкина-Федорук, 1954:109; Авилова, 1955:52], частини інтернаціональних слів [Современный русский язык, 1952:128], як префіксоїди та суфіксоїди (афіксоїди) [Потиха, 1970:137; Шанский, 1958:30-35], афіксальні радикалоїди [Кочан, 1988:63], препозитивні і постпозитивні блоки [Акуленко, 1976:7-8], міжнародні терміоеlementи [Григорьев, 1958:26] тощо. В останні десятиліття активізувалось творення композитів за допомогою препозитивних компонентів переважно іншомовного походження: **радіо-** (*радіоклуб, радіостудія, радіоцентр, радіозона, радіозонд, радіоізотоп, радіоімпульс, радіоінформація*), **авіа-** (*авіаобробка, авіабензин, авіабомба, авіабудівник, авіагоризонт, авіадесант, авіазавод*), **нафто-** (*нафтобаза, нафтобітум, нафтовловлювач, нафтовоз, нафтодвигун, нафтоекспорт, нафтозбирач*), **авто-** (*автоблокування, автоброньовик, автобудівник, автобудування, автовакцина, автовізок, автовласник*), **кіно-** (*кіноальманах, кіноепопея, кіноповість, кіноафіша, кіноартист*), **фото-** (*фотодокумент, фотодрук, фотоелектрика, фотоелектрон*), **біо-** (*біоакустика, біогенез, біодинаміка, біоінженерія, біомеханіка, біополе, біопрепарат, біостанція*), **світо-** (*світогляд, світобачення, світобудова, світовідчуття, світопорозуміння, світосприйняття*), **аеро-** (*аеровокзал, аерографія, аеродинаміка,*

аерознімання, аеромаяк, аерометр), агро- (агрозахід, агрокультура, агромеліорація, агрометр, агротехнік, агрофірма) та ін.

Хронологізувати зміну статусу препозитивного чи постпозитивного іншомовного компонента складного слова можна тоді, коли він, приєднуючись до реально існуючих лексичних одиниць, утворює словотвірно однотипний ряд слів, тобто виступає формальним представником значень предиката або аргументу. Так, зокрема, препозитивні елементи -макро-, -мікро-, -міні-, -моно-, -полі-, – заміщують у структурі дериватів предикат із значенням кількості, уподібнюючись семантично до іменних префіксів, що виконують функцію конкретизації; пор.: *макромолекула* – велика молекула, аналогічно *макросистема*, *макроструктура*, *макротіло*; *біметали* – два метали, аналогічно *бігази*, *біпризма* і т.д. Комбінаторні властивості в цих елементах широкі, тому що вони приєднуються як до іншомовних, так і до питомих слов'янських основ, пор.: *макроекономіка*, *макроструктура*, *макротіло*, *макроспора*, *макроклімат*, *макромолекула*, *макроекономіка*, *макросистема*; *моногібрид*, *монокультура*, *моношихта*; *полівітаміни*, *поліефіри*, *полісульфіди*, *полігібрид*, *полікристал*; *біметали*, *біпризма*. Препозитивні іншомовні елементи з кількісно-оцінним значенням мають найвищий ступінь префіксоїдності [Городенська, 1986:41].

Інші значення препозитивних іншомовних елементів, зокрема конкретно-предметні й процесуальні, несумісні з характером значень безумовних іменних префіксів, які десемантизуються лише частково. Такі елементи мають обмежену комбінаторику, напр.: *кардіо-* (*серце*): *кардіосклероз*, *кардіохірургія*; *геліо-* (*сонце*): *геліоенергетика*, *геліотехніка*, *геліостанція*; *біо-* (*життя*): *біоіндикатори*, *біокаталізатори*, *біозона*, *біосфера* [Городенська, 1986:41].

Ступінь префіксоїдності препозитивних іншомовних елементів з конкретно-предметними та процесуальними значеннями обмежений. Про це свідчить і той факт, що частина з них може виступати як у препозиції, так і в постпозиції, що зумовлено їхньою частковою десемантизацією. Пор.: *кіноальманах*, *кіноепопея*, *кіноповість* та *стереокіно*; *радіоклуб*, *радіостудія*, *радіоцентр* та *Укррадіо*; *фільмокопія* та *телефільм* [Бенвенист, 1965:41]; *бібліофіл*, *термофіл*, *англофіл* та *філолог*; *логограф*, *логопедія*, *логотерапія*, *логотип* та *графолог*. Слабкий ступінь десемантизації таких іншомовних елементів підтверджується тим, що деякі з цих основ вступають у корелятивні відношення з питомими українськими відповідниками типу *граф* і *пис*; *філ* і *люб*; *аква* і *вода*; *гео* і *земле*; *біо* і *життя*; *геліо* і *сонце*; *термо* і *тепло*; *метр* і *мір*, *нос* і *фор*: *зливомір*, *молокомір*, *світломір*, *росомір* – *гальванометр*, *спектрометр*; *живопис*, *літопис*, *машинопис*, *рукопис* – *кардіограф*, *спектрограф*, *цинкограф*; *медонос*, *пухонос*, *цукронос* – *електрофор*, *світлофор*; *слов'янофіл*, *бібліофіл* – *книголюб*, *грошолюб* [Словотвір сучасної української мови, 1979:76]. Вони відрізняються здебільшого сферою функціонування. Запозичені основи використовують у термінології, науковому стилі.

В одних випадках слова з іншомовними елементами ґрунтуються на словосполученнях із прозорою мотивацією (*авторинок* – автомобільний ринок, *електроприлад* – електричний прилад, *телеантена* – телевізійна антена), в інших такий зв'язок із словосполученням є опосередкованим, бо зберігається лише в перекладі (*фітотерапія* – *фіто* (рослина) і *терапія* (лікування), тобто лікування рослинами); у деяких випадках зв'язок із словосполученням взагалі втрачений, напр.: *телефон* – *теле* (далеко) + *фон* (звук), дослівно “далекий голос” і поширена назва телефонного зв'язку, скорочена назва телефонного апарата [Кочан, 1988:63]. Більшість іншомовних елементів грецького походження. Компоненти *мото-*, *мульти-*, *радіо-*, *спектро-*, *бібліо-*, *авіа-* та інші мають латинське походження. Німецького походження компоненти *обер-*, *лейб-*, французького – *міні-*, *серво-*. Препозитивні іншомовні елементи кореневого статусу можуть входити в різні парадигматичні відношення:

а) полісемічні, пор. значення *авіа-*: 1) назва предмета, що стосується авіації: *авіабомба*, *авіалінія*, *авіамодель*; 2) великий аеродромний комплекс: *авіазавод*, *авіачастина*, *авіашкола*; 3) назва дії, подій, заходів, що відбуваються за допомогою авіатехніки: *авіакомпанія*, *авіакатастрофа*, *авіарозвідування*; б) синонімічні, пор.: *агро-* (земля) і *гео-* (земля), *ксило-* (дерево) і *дендро-* (дерево); в) антонімічні, пор.: *мікро-* (дуже малий) і *макро-* (великий), *міні-* (мінімальний) і *максі-* (максимальний); г) паронімічні, пор.: *бі-* (двічі) і *біо-* (життя), *архі-* (зверхність) і *архе-* (початок). Багато слів іншомовного походження являють собою поєднання різних препозитивних і постпозитивних елементів: *філологія*, *бібліографія*, *біологія*, *бібліофіл*, *біограф*, *логограф*, *графолог*, *аерологія*, *аерометрія*.

За допомогою компонента *-граф(ія)* (гр. “записування, відображення”) утворені слова, що означають: а) назви наук та наукових галузей, розділів: *географія*, *палеографія*, *орфографія*; б) різні види запису, зображення: *біографія*, *фотографія*, *хореографія*, *стенографія*. Компонент *-метр* (з гр. “вимірюю”) позначає: а) одиниці вимірювання: *сантиметр*, *кілометр*, *міліметр*, *дециметр*; б) вимірювальні прилади: *термометр*, *стереометр*, *барометр*, *спідометр*. Компонент *-метр(ія)* (з гр. “вимірюю”) пов’язаний з поняттям “вимірювання”. Слова з цим компонентом позначають галузі наук чи їхні підрозділи: *геометрія*, *фотометрія*, *стереометрія*, *тригонометрія*. Компонент *-грам(а)* (з гр. “риска, літера, написання”) надає утвореним словам значення різної інформації: *відеограма*, *телеграма*, *радіограма*, *фонограма*. Компонент *-лог* вказує на особу, яка працює в галузі науки, вказаний у першій частині слова: *геолог*, *філолог*, *біолог*, *термінолог*, *лексиколог*. Слова на *-лог(ія)* означають наукові галузі: *онкологія*, *філологія*, *біологія*. Компонент *-скоп* у складі композитів позначає прилади чи їхні частини: *кінескоп*, *принтоскоп*, *епідіаскоп*, *телескоп*, *фонендоскоп*, а *-скоп(ія)* (гр. “спостерігаю, розглядаю”) – назви наукових розділів: [Кочан, 1988:65].

Нам здається, що вищеназвані компоненти, зокрема *-граф*, *-грам*, *-лог*, *-скоп*, *-тек*, *-метр* правомірніше кваліфікувати як корені, а не як суфікси. На відміну від деяких дослідників [Городенська, 1986:36-41; Бартко, 1986:39], які таким елементам надають статус суфіксоїдів, вважаємо, що їм властиві ширші комбінаторні можливості в складних словах, що виявляється у здатності їх вживатися в препозиції і постпозиції щодо іншої основи. Така комбінаторна ознака основ у межах складних слів становить особливість тільки запозичених основ. Позиційні та комбінаторні властивості багатьох із таких одиниць свідчать про збереження ними кореневого статусу навіть у позиції, властивій суфіксові. Для надання статусу кореня тому чи іншому елементові необхідно, щоб він 1) мав свободу переміщення; 2) з’єднувальну голосну; 3) сполучався з префіксами. Кінцеві основи іншомовних композитів можуть мати якусь одну з названих ознак або всі, що свідчить про їхнє закріплення в статусі саме кореневого елемента. Так, цілий ряд кінцевих основ має лише одну із згаданих ознак, а саме: в кінцевій позиції приєднується до початкової основи за допомогою з’єднувальної голосної, наприклад: *-завр* (грец. δεινός “ящірка”) в словах *дин-о-завр*, *птер-о-завр*, *бронт-о-завр*, *пелік-о-завр*, *іхті-о-завр*, що позначають різні види викопних плазунів, *-тек(а)* (гр. θήκη “вмістилище, сховище”) у словах *біблі-о-тек-(а)*, *гліпт-о-тека-(а)*, *карт-о-тек-(а)*, *фільм-о-тек-(а)*, *фон-о-тек-(а)*, в яких цей кінцевий елемент виступає в тому ж значенні, що й його етимон. Деякі з кінцевих основ композитів мають дві ознаки з поданого вище набору. Крім сполучення із з’єднувальною голосною, вони здатні приєднувати не тільки основи, а й префікси. До таких належить основа *-скоп* (грец. σκοπός “ціль”), пор.: *анем-о-скоп*, *мікр-о-скоп*, *стере-о-скоп*, *фільм-о-скоп* і *діа-скоп*, *пери-скоп*. Такі основи, як *-тайп*, *-принт*, (відповідно з англ. *type* “відбиток, зображення”) та *print* “друкувати”), *-ліз* (грец. λύσις “розпад, загибель”) демонструють весь набір ознак кореневого елемента слова, пор.: *аква-принт*, *рота-принт*, *уні-принт* і

діа-принт, пре-принт; мікр-о-принт-ува-нн(я), принт-ер; авт-о-ліз, гем-о-ліз, гідр-о-ліз і ана-ліз, діа-ліз, ката-ліз; ліз(а) (СЧС), ліз-ис, ліз-ин, ліз-ол (СЧС); ліз-о-форм, ліз-о-геній (а) [Карпіловська, 2000: 233-234].

Отже, визначальними для надання іншомовним елементам того чи іншого статусу є характеристики їхнього розподілу в слові, а саме: їхні позиційні та комбінаторні властивості. На зміну функціонального навантаження відносно самостійних кінцевих компонентів-основ істотно впливають свобода їхнього переміщення в слові, тип сполучуваних з ними морфем, їхня комбінаторна сила, здатність до формального варіювання та вироблення спеціалізованих узагальнених значень. Крім того, запозичені афіксоїдні основи збільшують аглютинативні тенденції в мові: *автограф* – *радіоавтограф*, *висотомір* – *радіовисотомір*, *аеронавігація* – *радіоаеронавігація* тощо. Якщо така основа займає третю, зрідка четверту препозитивну позицію у слові, вона набуває ознак аглютинативного компонента, який стандартно й однозначно (лише співвідносячись із певним поняттям) вживається у композитах: *біогеографія*, *біогеохімія*, *геліогеофізика*, *геобіологія*, *гідроелектрометалургія*. У цьому плані запозичені основи становлять перспективний матеріал для дослідження, оскільки яскраво демонструють динаміку “розпізнавання” морфемної будови іншомовної лексики на українському мовному ґрунті [Карпіловська, 2000: 235].

РЕЗЮМЕ

Стаття присвячена аналізу слів із міжнародними терміноелементами в сучасній українській літературній мові. Визначено лінгвальний статус препозитивних та постпозитивних компонентів іншомовного походження. Пропонується компоненти -граф, -лог, -скоп, -метр, -тек та ін. кваліфікувати як корені.

The article is devoted to the analysis of international term-elements in the modern Ukrainian literary language. Linguistic status of the foreign origin of prepositive components is determined.

It's proposed the -graph-, -log-, -scope-, -meter-, tec- and other components to consider as the roots.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лопатин В.В., Улуханов И.С. О некоторых принципах морфемного анализа слов. – Изд-во АН СССР, 1963. – Вып.3. – С. 190-203.
2. Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація: Дис. ... докт. філол. наук. – К., 2000. – 400 с.
3. Клименко Н.Ф. Морфологична будова сучасної української мови. – Київ: Наук. думка, 1975. – С. 5-35.
4. Галкина-Федорук Е.М. Современный русский язык: Лексика: Курс лекций. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1954. – 203 с.
5. Авилова Н.С. Глаголы с суффиксом -ова- и его вариантами -ирова-, -изирова-, -изова- в русском языке // Исследование по грамматике русского литературного языка. – М.: Изд-во АН СССР, 1955. – С. 42-72.
6. Современный русский язык: Морфология / под ред. акад. В.В.Виноградова. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1952. – 519 с.
7. Потиха З.А. Современное русское словообразование. – М.: Просвещение, 1970. – 384 с.
8. Шанский Н.М. О соединительной гласной как словообразовательной морфеме // РЯШ. – 1958. – №5. – С. 30-35.
9. Кочан І.М. Слова з міжнародними терміноелементами в сучасній українській літературній мові // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С. 62-66.
10. Акуленко В.В. Співвідношення національного та інтернаціонального у мові // Мовознавство. – 1976. – №1. – С. 3-12.
11. Григорьев В.П. К вопросу о “грамматических отношениях” между компонентами сложного существительного // РЯШ. – 1958. – № 5. – С.23-29.
12. Городенська К.Г. Префікси і префіксоїди в українській мові // Мовознавство. – 1986. – №1. – С. 37-41.

13. Бенвенист Э. Уровни лингвистического анализа // Новое в лингвистике. – М., 1965. – Вып.4. – 161 с.
14. Словотвір сучасної української мови. – К., 1979. – 405 с.
15. Бартков Б.И. Дериватография украинского языка и квантитативный дериваторий 100 аффиксов, полуаффиксов и аффиксоидов научного стиля и литературной нормы // Полуаффиксация в терминологии и литературной норме. – Владивосток: ДВНЦ АН СССР, 1986. – С. 8-58.

Галина Вокальчук (Рівне)

СЛОВОВІР ОКАЗИОНАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ МИХАЙЛЯ СЕМЕНКА

З іменем М. Семенка пов'язані витоки й розвиток українського футуризму. Він сміливо експериментував не лише в галузі поетичних образів, ритму, синтаксису, пунктуації, а й у лексиці, зокрема – у створенні оригінальних номінативних одиниць. Поетичний лексикон М.Семенка налічує більше 600 індивідуальних новотворів. Ніхто з поетів 20-30-х років ХХ ст., крім хіба що П.Тичини, а в російській літературі – В.Хлебникова та В.Маяковського, не відзначався такою яскравою і багатою палітрою авторських неологізмів, як М.Семенко. “Він руйнував, щоб з уламків звести нову будову, складав, щоб зруйнувати і почати все спочатку, він зближував далекі слова, поняття, уявлення і знову розводив їх”, – писав Є.Адельгейм про пошуки поетом нової форми, яка б органічно відповідала новому змістові його творів [Адельгейм, 1985:40].

Активна словотворча практика М.Семенка зумовлювалась не тільки його індивідуальною манерою письма, а й – передусім – ідейно-теоретичними настановами українського футуризму. Традиційним для історії європейського авангарду вважається невідповідність теоретичних заяв їхньому практичному втіленню. Натомість творчість М.Семенка, як зазначають фахівці, може слугувати за приклад підведення художнього тексту під відповідну теоретичну концепцію, часто навіть не на користь самому текстові [Жадан, 2000: 6]. Сам поет у вірші “Я хочу” так висловився про своє прагнення оновити поетичний словник: “Я хочу кожний день/ Все слів нових/ Нових нових пісень/ Ідей нових”.

Серед новотворів, що належать до різних частиномовних класів, у лексиконі М.Семенка найвагоміше щодо кількості місце посідають іменники, дієслова та прикметники. Особливу увагу автор приділяв створенню оригінальних номінацій динамічних ознак денотатів, що зумовлювалося мовно-естетичними засадами кверо-футуризму, для якого характерним було зведення засади динамізму мало не в культ.

Велику кількість okazionalnih дієслів М.Семенко утворював за допомогою суфіксації. Дієслівні суфікси виконують подвійну словотворчу функцію, виступаючи як засіб введення інших частин мови до морфологічного складу дієслова і як засіб внутрідієслівного словотворення. При аналізі дериватів слід зважати на те, що дієслівні суфікси перебувають у найтіснішому зв'язку з твірною основою, семантично впливають на її значення, а твірна основа зворотно впливає на семантику відповідного суфікса [Юрчук, 1979: 171, 172].

Серед усього корпусу дієслівних інновацій М.Семенка найчисленнішу групу формують відіменникові дієслова, у творенні яких бере участь суфікс *-и- (-і-)*. При утворенні більшості okazionalnih дієслів мотивуюча основа - похідна чи непохідна - входить до складу дієслівної. При цьому у переважній більшості дієслова мають значення “дії, результат якої названий основою мотивуючого іменника”: *весна - веснити, сяйво - сяйвити, легеня - легенити, безум - безумити*, а також *плакатити, стовбурити, машинити, щоглити, віолініти, ліхтарити, кришталити, бензинити, озонити, перламутрити, алегрити*.